

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/356284647>

The problems and perspectives of the labour market development in Serbia on national and regional level / Problemi i perspektive razvoja tržišta rada u Srbiji na nacionalnom i regi...

Article in *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* · November 2021

DOI: 10.2298/ZMSDN2179413Z

CITATIONS

2

READS

42

3 authors, including:

Jelena Zvezdanovic Lobanova

Institute of Social Sciences

50 PUBLICATIONS 62 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Mikhail Lobanov

Russian Academy of Sciences

107 PUBLICATIONS 301 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

ПРОБЛЕМИ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ТРЖИШТА РАДА У СРБИЈИ НА НАЦИОНАЛНОМ И РЕГИОНАЛНОМ НИВОУ

ЈЕЛЕНА ЗВЕЗДАНОВИЋ ЛОБАНОВА

Институт друштвених наука
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
jzvezdanovic@idn.org.rs

МИХАИЛ ЛОБАНОВ

Економски институт Руске академије наука
Нахимовскиј проспект 32, Москва, Руска Федерација
m.m.lobanov@yandex.ru

МИЛАН ЗВЕЗДАНОВИЋ

Академија за националну безбедност
Краљице Ане бб, Београд, Србија
zvezdanovicmilan@gmail.com

САЖЕТАК: Чланак се бави анализом међурегионалних разлика у стопама незапослености, укључујући и процену промена на локалним тржиштима рада током друге деценије 21. века. Поређење статистичких података везаних за развој тржишта рада искључиво на националном нивоу не омогућава комплетно сагледавање проблема запослености. Стога је извршена регионализација феномена незапослености у Србији, која је омогућила идентификацију највише и најмање успешних територија по питању одржавања стабилности на тржишту рада. Спроведена генерализација омогућила је издвајање пет типова просторне конфигурације који се разликују по карактеристикама тржишта рада. Осим тога, у раду су наведени проблеми који постоје на тржишту рада, истакнут је значај примене политика запошљавања и потреба ангажовања свих структура у друштву

почевши од државе, локалних власти, приватног и јавног сектора ради постизања одрживог економског развоја.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: незапосленост, тржиште рада, Србија, општине, економски раст, регионализација, регионална политика

JEL КЛАСИФИКАЦИЈА: J08, J21, J30

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Ублажавање диспаритета на тржишту рада у Републици Србији имало је маргинални значај у конципирању и решавању укупних друштвено-економских проблема. Проблеми привреде су се деценијама акумулирале па су регионалну проблематику развоја земље потпуно гурнули у страну. Дубока и дуготрајна криза која је наступила почетком 90-их година 20. века, као и бројни изазови из окружења, неминовно су се одразили како на стање тако и на кретања на тржишту рада. Стога, не изненађује чињеница да је тржиште рада у Србији још увек неразвијено и оптерећено проблемима услед његове сегментације, док је формирање привреде засноване на знању отежано услед недостатка финансијских средстава за даљи развој науке и образовања [Tešić et al. 2015: 1133].

Спроведене неолибералне тржишне реформе, пре свега приватизација државних компанија и реструктурирање предузећа, обликовале су институције тржишта рада у постсоцијалистичким земљама [Pils 2015: 97]. Нажалост, време је показало колико су биле погрешне примењене мере на привреду Србије. Продубљивању проблема високе стопе незапослености допринело је усвајање визије економског развоја земље која није представљала резултат системског размишљања и деловања креатора економске политике. Занемарена је чињеница да институције тржишта рада имају дубоке историјске корене и њихов опсег потенцијалних промена је одређен културним и политичким наслеђем појединих друштава. Наиме, Пилц указује да су културни и политички фактори доминанти у обликовању тржишта рада у односу на економске факторе. Аутор наводи да земље са неповољним перформансама на тржишту рада у периоду од 1995. до 2004. године нису успеле да учине своје институционалне оквире адекватним за повећање запослености током наредних година, што се и одразило на стопе запослености у периоду 2010–2015. године [Pils 2017: 721].

Савић и Зубовић наводе да су недостатак „друштвеног консензуса” услед сталне политичке волатилности, отпор према флексибилности и недостатак финансијских средстава за тржиште рада три кључне препреке за спровођење ефикасних реформи на тржишту рада у складу са агендом из Лисабона [Savić i Zubović 2015: 396]. Стога не изненађује чињеница што тржиште рада одликује висок ниво емиграције радне снаге и неформалне запослености, недовољно развијен приватни сектор и постојање премије зарада у јавном сектору.

Креатори економске политике нису уважавали 3Т индикатор који се односи на таленат, толеранцију и технологију као кључне особености друштвене заједнице, што је имало за последицу стварање незадовољавајуће динамике привредног раста, недовољног прилива страних директних

инвестиција, извоза и запослености [Mulej 2012]. То потврђују и резултати истраживања које су спровели Маја Јандрић и Дејан Молнар који указују да се Србија налази у групи земаља чије су главне карактеристике ниска адаптивност радне снаге и високи токови ка нижим нивоима сигурности на тржишту рада, заједно са релативно високом субјективном перцепцијом несигурности радног места [Jandrić and Molnar 2018: 223].

Фаворизовањем развоја појединих градова и области, држава није узимала у обзир опасност која услед оваквог понашања може настати. Занемаривање концепта друштвене одговорности од стране државног руководства продуковало је огромне разлике у стопама запослености појединих подручја на релацијама: град Београд – остали градови и општине, градови – села, северни део – јужни делови Србије. Глигоров и сарадници наводе да је у централном делу Србије остварена највећа стопа дуготрајне незапослености и незапослености младих, будући да је много људи остало без посла у производном сектору услед реструктурирања [Gligorov et al. 2011: 13]. Претерана концентрација капитала и људских ресурса продуковала је велике разлике у стопама незапослености. Србија је била и још је подељена на регионе који се искључиво посматрају као статистичке а не као развојне јединице. И поред тога што званични статистички подаци о кретању запослености указују на побољшање стања на тржишту рада, Петровић и сарадници наглашавају да је неопходно кориговати постојеће серије података о стопи запослености како би се повећала њихова тачност и кредибилност. Наиме, они доводе у питање велике промене запослености након 2008. године, наводећи да се сумњиви трендови на тржишту рада приписују непоузданости серије података [Petrović et al. 2016: 315]. С друге стране, Ковачевић и сарадници наводе да је запосленост несумњиво порасла након 2010. године. Они истичу да се недавни раст запослености карактерише стагнацијом сталног запослења и експанзијом привремених, хонорарних и вишестраних радних односа који не могу имати исти образац односа са економским растом, приватном потрошњом и доприносима за социјално осигурање [Kovačević et al. 2017: 344].

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ТРЖИШТА РАДА У СРБИЈИ

Анализа тржишта рада Републике Србије претпоставља проучавање временских серија кључних показатеља попут динамике запослености и незапослености. Поређење података броја запослених и незапослених у Србији отежано је због чињенице да је у септембру 2015. Републички завод за статистику (РЗС) прешао на коришћење нове методологије прорачуна индикатора запослености. У оквиру старе методологије коришћени су подаци из редовно спровођене Анкете о радној снази (АРС) (такозвана *анкејна зайосленост*), док се сада за оцену регистроване запослености прикупљају подаци из Централног регистра обавезног социјалног осигурања (ЦРОСО) и Статистичког пословног регистра (СПР)¹.

¹ Приступ за оцену показатеља тржишта рада помоћу Анкете о радној снази (АРС) један је од најчешћих у свету и стога омогућава међународна поређења. У оквиру ове редовне

Извор статистичких података о броју незапослених лица које публикује РЗС је Национална служба за запошљавање (НСЗ). У нашем раду користимо ове податке за 2010. и 2018. годину ради поређења показатеља незапослености у различитим општинама у Србији. Напомињемо да је број лица који су регистровани као незапослени према НСЗ већи од стварно незапослених према АРС, што се, између осталог, може објаснити чињеницом да су многи званично регистровани ради добијања социјалне помоћи, а при том су ангажовани у неформалном сектору привреде.

Висока стопа незапослености остаје један од основних проблема економског развоја Србије. У вези са масовним смањењем броја радних места, број запослених у периоду 2007–2014. смањено се са 2 на 1,7 милиона људи. Званични податак о незапослености пре почетка кризе износио је 17–19%, али је до краја 2012. ниво стопе незапослености порастао до 23,9%. Јачање предузетничке активности и постепена макроекономска стабилизација допринели су приметном смањењу овог показатеља – до 13,5% у 2017. години и 10,4% у 2019. години (према АРС) [National Bank of Serbia, 2020]². Раст укупне стопе запослености дугује се јачању приватног сектора, пре свега предузећима из области услуга и прерађивачкој индустрији.³

Поред тога, миграције радника смањују ниво незапослености у појединим регионима земље. Последњих година бележи се пораст спољних миграционих токова радника: мушкарци у иностранству традиционално проналазе посао у сектору грађевинарства, а жене у социјалној сфери, углавном у здравству. Осим тога, значајан удео незапослених не сматра неопходним да се званично региструје и потражи помоћ државе. Имајући у виду и удео оних који нису мотивисани да потраже запослење, показатељ незапослености може бити знатно већи. С друге стране, приликом процене стања на тржишту рада неопходно је узети у обзир чињеницу да се у Србији пословање традиционално базира на шемама неформалне запослености ради избегавања опорезивања („сива економија”). Арандаренко истиче да је „сива економија” узрок институционалне слабости и неповољног пословног амбијента, која директно погађа јавне финансије и представља замку за одржавање сиромаштва и социјалне искључености и дискриминације становништва [Arandarenko 2015: 5].

студије узима се случајно изабрани узорак с циљем добијања података о запосленим, незапосленим и неактивним лицима. У посткризном периоду дошло је до промене у методологији АРС, што отежава поређење података: анкета је спровођена на полугодишњем нивоу од 2008. до 2013. године, квартално – током 2014. године и континуирано – од почетка 2015. године. Прелазак на проучавање регистроване запослености од септембра 2015. године претпоставља узимање у обзир података за све запослене који су регистровани у ЦРОСО и осигурани по основу запослења у активним пословним субјектима (према СПР-у). Сагласно процени РЗС, ако се анкетна запосленост сврсисходно користи за међународна поређења, онда регистрована запосленост одговара задацима проучавања тржишта рада на нижим територијалним нивоима (до нивоа општина) [Република Србија. Републички завод за статистику. Истраживања, 2021].

² Према нивоу званично регистроване стопе незапослености из 2017. године, Србија је заузела седмо место међу земљама Европе.

³ Наиме, у периоду 2015–2017. број радних места у приватном сектору порастао је готово 12%.

Незапосленост међу младима (15–24 година) такође остаје изузетно висока, иако је смањена са 51,2%, колико је износила 2012. године, на 27,5% крајем 2019. године [Eurostat, 2020a]. Према овом показатељу, Србија се и даље налази у групи најпроблематичнијих земаља Европе. Анализу проблема тржишта рада у Србији је прикладно допунити индикатором који показује релативни удео младих људи, тзв. генерација „нинис” (generation neither-nor) који нису запослени и не студирају (27% у 2014; 20% у 2019) [Eurostat, 2020b].

У оквиру антикризне политике, власти Србије биле су принуђене да направе избор између побољшања јавних финансија и стимулисања домаће тражње, укључујући и повећање броја запослених и њихових доходака. Договорена реформа са ММФ-ом се базирала на смањењу вишка државног апарата и забране запошљавања у државним институцијама почев од 2014. године, која је касније више пута продужавана. Поред тога, од 2014. године одустало се од индексације зарада свих државних службеника,⁴ укључујући и запослене у здравству, науци и образовању. Од 2014. године на снази је додатно опорезивање плата у јавном сектору које премашују 60.000 динара. Обзиром на значајан број запослених у државном сектору (према разним проценама, 0,5–0,8 милиона људи), наведене одлуке владе изазвале су додатан притисак на тржиште рада.

Од краја 2014. до почетка 2018. године, број државних чиновника на различитим административним нивоима смањен је за 28,6 хиљада. Међутим, у истом временском периоду, заобилазећи одлуку о забрани запошљавања, 16,2 хиљаде људи је ангажовано у јавном сектору [Републички завод за статистику, 2020a]. Плате у овом сектору смањене су 2014. године 10%, док је њихова реална вредност наставила да опада и након тога. Ипак, релативни обим издатака за подршку активности јавних институција⁵ је и даље висок, 20% од укупне владине потрошње, односно 8,5% БДП-а у 2016. години (у 2013. години 10,5%; према овом индикатору Србија је била водећа међу земљама Централноисточне и Југоисточне Европе) [Eurostat, 2020c].

Једна од важних карактеристика тржишта рада у Србији је разлика у платама између приватног и јавног сектора. Плате државних чиновника су 2008. године биле 1,5 пута веће у односу на зараде радника у приватном сектору, док су 2016. године изједначене под утицајем смањења буџетских расхода и стимулисања предузетничке активности [Републички завод за статистику, 2020b].

Република Србија налази се у фази демографске транзиције, коју карактерише природни пад броја становништва и повећање његове просечне старости. Проблем старења становништва утиче на раст државних расхода за подршку здравственог и пензионог система, тј. пореско оптерећење радника. У 2014. години покренута је пензиона реформа (имплементација Закона о пензијском и инвалидском осигурању) у оквиру које

⁴ Под категоријом државних службеника подразумевају се лица која обављају делатност означену у Члану 2 Закона о државним службеницима.

⁵ ‘General public services’ према OECD Classification of the functions of government (COFOG).

су елиминисани финансијски подстицаји раног одласка у пензију, њен номинални износ у 2015. смањен је 5%, а до 2032. планиран је и умерен пораст старосне границе за пензионисање жена, са 60 на 65 година.

Србија заостаје за Европском унијом, између осталог, и због најмањег расположивог дохотка становништва. Током последње деценије 20. века, испод границе сиромаштва налазила се трећина становништва, али је до 2003. године ниво апсолутног сиромаштва смањен на 14%, док је до 2010. године био до 7% (у другој половини друге деценије 21. века поново је забележен раст 9–10%). Четвртина становништва прима мање од 60% просечног месечног дохотка (тзв. *релативно сиромаштво*). Запажен је процес друштвене стратификације – лумпенизација становништва и појава „нових сиромашних”. Наиме, више од 40% становништва Србије у будућности могло би се придодати категорији сиромашних (у Европској унији у просеку 24%) [Eurostat, 2020d]. Социјално незаштићени слојеви становништва спадају у главну ризичну групу: најмање половина Рома живи испод границе сиромаштва, што доводи до њихове десоцијализације и територијалне сегрегације. Међурегионалне диспропорције према нивоу дохотка становништва настављају да се повећавају, при чему посебну опасност представља пораст нивоа сиромаштва у руралним подручјима. Показатељи доходне неједнакости указују на повећану друштвено раслојавање. Иако су вредности Цини коефицијента (Gini index, Gini ratio) ниске и чине, према различитим проценама око 30–35% (140 место од 160 земаља), доходак 20% најбогатијих и 20% најсиромашнијих се разликује чак девет пута.

Осим тога, присутна је и родна неравноправност будући да су у Србији 2019. жене зарађивале 11% мање него мушкарци који су ангажовани на сличним позицијама и имају исти ниво образовања [Републички завод за статистику, 2020б]. Осим тога, разлике у зарадама између региона, грана привреде и занимања не кореспондирају увек са разликама у нивоу маргиналног производа радне снаге услед несавршености тржишта рада [Радвановић и Максимовић 2010: 62].

Почев од 2000. године па до данас спроведене су промене радног законодавства ради веће флексибилизације тржишта рада и система накнаде за незапослене које су имале за циљ већу рестриктивност система [Jandrić i Fabian 2017: 125]. Прва Национална стратегија запошљавања у Републици Србији примењивана је у периоду 2005–2010. и била је усклађена с Лисабонском стратегијом запошљавања. С тим у вези усвојен је Национални акциони план запошљавања за период 2006–2008. година. Нажалост, активности предузете ради смањења незапослености и постизање стабилности на тржишту рада нису дале очекиване резултате. Крајем 2010. године усвојена је Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. чији су главни приоритети примена активне политике запошљавања, обезбеђење флексибилности и флексикурности на тржишту рада [Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. године, 2011]. Како би се пружила подршка успостављању ефикасног, стабилног и одрживог тренда раста запослености предвиђени су и национални акциони планови запошљавања који се од 2009. године доносе на годишњем нивоу.

Институционални оквир за запошљавање је 2009. године унапређен доношењем Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености и Закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом.⁶ Осим НСЗ, посредовање око запошљавања могу обављати и агенције за запошљавање у складу с важећим Законом о запошљавању и осигурању за случај незапослености.⁷

СПЕЦИФИЧНОСТИ ДРЖАВНЕ ПОЛИТИКЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Смањење напетости на тржишту рада, отварање нових радних места, побољшање квалитета и доступности радне снаге како у економски развијеним, тако и у периферним регионима земље представљају задатке који се могу решити само узимајући у обзир специфичности просторне организације економске активности. Регионална економска политика централних власти у већини земаља је усмерена, пре свега, на прерасподелу расположивог ресурсног потенцијала и уклањање асиметрија у друштвено-економском развоју изазваних различитим спољним и унутрашњим факторима.

Значајан број научних радова посвећен је проучавању проблема међурегионалне диференцијације према показатељима социјално-економског развоја, као и специфичности приступа регионалној политици у развијеним и неразвијеним земљама. Узроци настанка и природа утицаја постојећих неравнотежа на економски развој региона и појединачних општина у Србији предмет су истраживања домаћих и страних аутора [Мијаčić and Раunović 2011; Manić et al. 2012; Winkler 2012].

Известан број истраживача упоређује показатеље социо-економског развоја четири од пет региона Србије (ниво NUTS 2) – Београда, Војводине, Шумадије и Западне Србије, Јужне и Источне Србије. Становништво земље распоређено је међу њима релативно равномерно, док је економски потенцијал концентрисан углавном у Београду и Војводини (око 2/5 и 1/4 БДП-а Србије). Према проценама БДП-а по становнику, у Београду и

⁶ Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености (ЗЗОСН) из 2009. године донет је у циљу повећања правне заштите у области социјалног осигурања, чији је основни оквир успостављен још истоименим Законом из 2003. године. Обавезно осигурање за случај незапослености даје право грађанима на добијање новчане накнаде, као и здравствено, пензијско и инвалидско осигурање. У ЗЗОСН је покушано да се у обзир узму савремени европски трендови у области социјалног осигурања и прилагоде условима у Србији, чинећи тако још један корак ка институционалном усклађивању. У Закону из 2009. године, с великом детаљношћу и прецизношћу такође је разрађена концептуална основа феномена незапослености, а посебна пажња поклања се категорији теже запошљивих лица „која имају приоритет у укључивању у мере активне политике запошљавања”.

⁷ Агенције за запошљавање добијају дозволу од Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања да се баве посредовањем у запошљавању грађана у Србији и иностранству, саветовањем о планирању каријере, а осим тога имају право спровођења мера активне политике запошљавања на основу уговора са НСЗ. На сајту НСЗ наведен је списак агенција с важећом дозволом за рад. Према стању крајем 2018. године, њих је било око 120, од којих је 3/5 регистровано у Београду.

Војводини је овај показатељ за трећину већи од националног просека [Molnar 2013]. Поред тога, Београдској агломерацији припада више од половине страних директних инвестиција, а учешће Јужне и Источне Србије у структури акумулираног страног капитала не прелази 10–15%. Што се тиче индикатора тржишта рада, на прелазу између прве и друге деценије 21. века, Београд и Војводина су имали преко 60% запослених и само 40% незапослених у Србији [Мијашић and Рауновић 2011].

Поређење показатеља социјално-економског развоја српских општина је отежано због малог броја објављених показатеља. Поред показатеља запослености у привреди, посебну пажњу заслужује и показатељ просечне месечне зараде. На пример, 2017. године његове вредности у Београду и одређеном броју општина на југоистоку Србије (Трговиште, Бела Паланка, Црна Трава итд.) разликовали су се више него двоструко. Исте, 2017. године, буџетски приходи по становнику у главном граду били су 2,5 пута већи од оних у Крушевцу, Краљеву или Лесковцу, које је немогуће означити као територијалне јединице са најтежом економском ситуацијом. Неки показатељи указују на још веће просторне разлике. На пример, обим годишњих остварених инвестиција у нова основна средства за период 2015–2017. у Београду био је 30–40 пута већи од одговарајућег показатеља за општине економске периферије Србије [Република Србија. Републички завод за статистику, 2018].

Чак је и површна анализа размере постојећих социјално-економских неравнотежа довољна да се укаже на потребу за разрадом и спровођењем мера државне политике регионалног развоја. Међутим, у стварности није дошло до значајних промена у правном оквиру у последњих десет година: национални закон и стратегија посвећени решавању проблема регионалног развоја донети су још крајем прве деценије 21. века. Институционални оквир регионалне политике накнадно није ревидиран, по чему се Србија разликује од држава чланица ЕУ, које посебну пажњу посвећују питањима смањења међурегионалних неравнотежа, економске деконцентрације и развоја периферних територија, децентрализације и прерасподеле пуномоћи. Државна политика у области регионалног развоја има секундарни значај, како за тела која су укључена у формирање основа стратешког планирања, тако и за департмане задужене за реализацију економског потенцијала различитих региона земље.

Први кораци ка децентрализацији власти учињени су усвајањем Закона о локалној самоуправи (2002), којим је проширен списак права и обавеза општина, и у сфери регулисања административно-територијалне поделе – Закона о територијалној организацији (2007). У јануару 2007. влада Србије усвојила је основни документ у оквиру планирања мера регионалне политике – Стратегију регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године (потом је усвојен и Акциони план за спровођење стратегије) [Стратегија, 2007]. Међу њеним стратешким и оперативним циљевима, аутори Стратегије су укључили подизање регионалне конкурентности и одржив развој, смањење регионалних неравномерности и сиромаштва, заустављање негативних демографских кретања, наставак

процеса децентрализације, изградњу институционалне регионалне инфраструктуре. У документу посебна пажња посвећује се равномерном регионалном развоју, за чије постизање се предлаже приступ за одређивање степена развијености региона земље. Финансирање мера регионалне политике предвиђено је из фондова ЕУ, па није случајно што је у Стратегији предложен стандард административно-територијалне поделе у складу са европском класификацијом NUTS.

После двогодишњих расправа, Скупштина је 2009. године одобрила Закон о регионалном развоју (значајне измене и допуне су извршене годину дана касније) [Закон о regionalnom razvoju, 2009]. Услови за регионални развој, према мишљењу аутора, представљају придржавање принципа одрживог развоја, смањење диспропорција на регионалном и локалном нивоу (притом је уочена разлика између мера у односу на заостале и депресивне територијалне формације), решење демографских проблема, већа ефикасност у коришћењу ресурса, повећање конкурентности привреде и подршка научно интензивним индустријама итд. Као што се може претпоставити, постављени циљеви су усклађени са онима из описане стратегије. Закон предвиђа следећи принцип административно-територијалне поделе: на нивоу NUTS 1 – две јединице (Србија-Север и Србија-Југ), NUTS 2 – пет јединица (Београд, Војводина, Шумадија и Западна Србија, Јужна и Источна Србија, Косово и Метохија), NUTS 3 – 30 јединица. Треба напоменути да подела на нивоу NUTS 1 и NUTS 2 не подразумева пренос административних функција, него се односи на задатке националног планирања и прикупљања статистичких информација.⁸

Законом су такође дефинисани субјекти регионалне политике на више нивоа, као и институције одговорне за спровођење њених механизма. Међутим, овај систем није почео да функционише у потпуности: утицај државних органа на развој региона и општина и даље има селективан карактер, а постојећи институционални оквир захтева унапређење. Министарство за регионални развој и локалну самоуправу постојало је само две године, од 2012. до 2014. Национални савет за регионални развој (НСРР) основан је 2010, али не функционише. Сходно томе, због одсуства матичне организације, не постоји нужност постојања пет (према броју јединица NUTS 2) регионалних развојних савета. Национална агенција за регионални развој (НАРР), која би требало да координира рад регионалних развојних агенција, укинута је 2016. године.⁹ На веб-сајту посвећеном регионалној политици у Србији [Регионални развој], доступне су информације само за почетак прве деценије 21. века, при чему су углавном наведена документа предвиђена Законом, али нема података о конкретним резултатима спровођења мера регионалне политике. Коначно, Закон пред-

⁸ Границе региона су дефинисане у Уредби о номенклатури статистичких територијалних јединица [Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica, 2009].

⁹ Уместо НАРР и Агенције за страна улагања и промоцију извоза (СИЕПА), влада је 2016. године основала Развојну агенцију Србије (РАС). Основни задаци ове агенције су привлачење СДИ и подстицање извоза, док су мере регионалног развоја у суштини ограничене на финансирање 16 регионалних развојних агенција (АРРА). Веза између активности РАС и циљева регионалне политике дефинисаних Законом из 2009. године остаје условна.

виђа израду десетогодишњег Националног плана регионалног развоја, који никада није донет због укидања Министарства за регионални развој.

АНАЛИЗА МЕЂУРЕГИОНАЛНИХ РАЗЛИКА НА ТРЖИШТУ РАДА

Између осталих, један од главних циљева овог рада представља анализа међурегионалних разлика у стопама незапослености и процена промена на локалним тржиштима рада у периоду од 2010. до 2018. године. Поређење статистичких података везаних за развој тржишта рада искључиво на националном нивоу не омогућава комплетно сагледавање проблема запослености. На основу података о кретању незапослености по општинама у Србији, евидентно је повећање диспропорција како на регионалном тако и на локалном нивоу, упркос смањењу стопе незапослености на нивоу земље. Наиме, наши прорачуни стандардне девијације за показатељ незапослености (на 1.000 становника) по општинама у 2010. и 2018. години указују да је она порасла у наведеном периоду са 45,5 на 47. Ако узмемо у обзир екстремне вредности, онда њихова амплитуда такође расте: 2010. године најнижа вредност овог индикатора је износила 26 (Жагубица), а највиша 238 (Лебане), док је у 2018. години 21 (Жагубица) и 251 (Тутин). Јачање процеса дивергенције региона Србије у погледу стопе незапослености, обзиром на ниску мобилност радне снаге, несумњиво носи са собом озбиљне ризике по питању развоја социјалних напетости и повећања нивоа економске диференцијације.

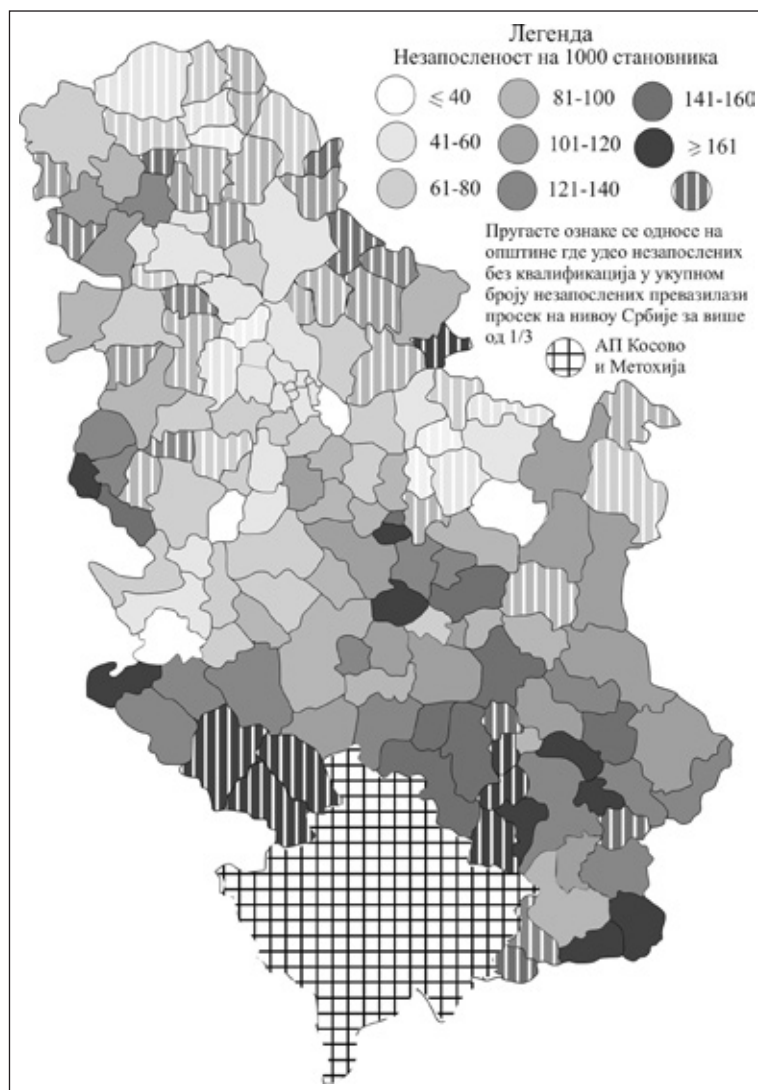
Нажалост, статистички подаци о незапослености РЗС не укључују удео незапослених у структури економски активног становништва, што значајно ограничава предиктивну вредност анализе. Прорачун броја незапослених у односу на укупно становништво општина не узима у обзир међурегионалне разлике у старосној структури становништва (на пример, удео радно способног становништва у Београду и Рашкој је знатно другачији), те поређење стопе незапослености може довести до погрешних закључака.

У вези са постављеним циљем и ослањајући се на расположиве статистичке податке РЗС, саставили смо три тематске карте које дају визуелну представу о распрострањености незапослености у општинама у Србији¹⁰. Прва од њих показује удео незапослених у укупном становништву општина почетком 2018. године (узимајући у обзир и квалификациону структуру незапосленог становништва). Друга карта приказује динамику стопе незапослености по општинама (однос вредности за 2018. и 2010). На крају, трећа карта одражава идеју аутора о могућој регионализацији незапослености у Србији, изражену у идентификовању просторних конфигурација које се разликују по карактеристикама тржишта рада.

Карта 1 потврђује хипотезу о значајаним међурегионалним диспропорцијама у дистрибуцији незапосленог становништва. Најниже вредности стопе незапослености су карактеристичне за Београдску агломерацију, већи део Војводине (средње и велике општине према економском потен-

¹⁰ Услед недостатка података изузима се АП Косово и Метохија.

цијалу), Браничево и Подунавље (источно од Београда), Посавину, Тамнаву, Колубару и Златибор (југозападно од Београда). Напротив, најтежа ситуација са обезбеђивањем нових радних места је уочена у југоисточним и централним деловима Србије (јужно Поморавље, Власина, Пчиња, Топлица и др.), на југозападу земље (Рашка), појединим малим општинама у Бачкој и Банату. Разлике међу највише и најмање успешним општинама су значајне (од 20–60 до 200–250 незапослених на 1.000 становника).

Карта 1. Незапосленост по општинама у Србији у 2018.
(без података за АП Косово и Метохија)

Извор: Истраживање аутора

Важан услов за повећање запослености у краткорочном и средњорочном периоду је усклађивање старосних, полних и квалификационих карактеристика незапосленог становништва са тренутним потребама тржишта рада. У том смислу, неопходно је напоменути да се већина српских општина одликује неповољном старосном и квалификационом структуром незапослених (регистрованих), што се манифестује у тзв. феномену дуготрајне незапослености, који карактерише тржиште рада Србије (погледати Карту 1).¹¹ На пример, проценат незапослених без квалификација (приучени и неквалификовани са нижом стручном спремом) у појединим општинама северног Баната или у Општини Прешево (југоисточна Србија) достиже 60–65%, док у неким деловима Београда, ради поређења, не прелази 10%. Важно је напоменути да, упркос генерално повољној ситуацији по питању запослености у Војводини, овај статистички регион (НУТС 2) карактерише значајан проценат незапослених особа с ниским квалификацијама, што ће представљати препреку за даље смањење незапослености. Високе вредности индикатора неквалификоване радне снаге на тржишту рада могу се објаснити традиционалном пољопривредном оријентацијом привреде општина (као на пример у Војводини) и недостатком великих научних и образовних центара и/или удаљеношћу од таквих општина (Рашка, Прешево и Бујановац, мале општине јужног Поморавља, Тимочка Крајина, Бољевац итд.).

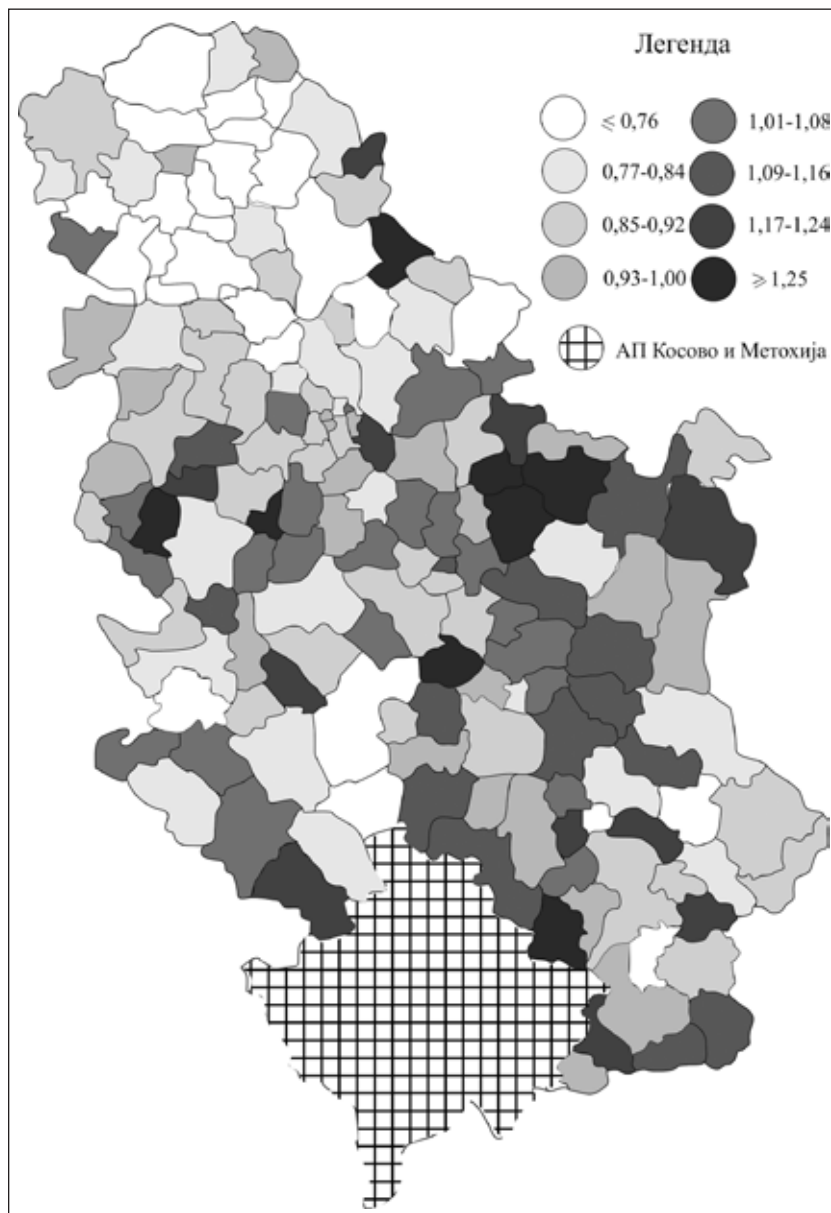
Карта 2 илуструје промене које су се десиле са стопом незапослености у периоду од 2010. до 2018. године. У већем делу Војводине, стопе незапослености су смањене за 25–30 или више процената, захваљујући првенствено повољној економској динамици у великим центрима (Нови Сад, Суботица, Зрењанин). С друге стране, незапосленост је порасла у малим пограничним општинама (Сечањ, Нова Црња, Бела Црква). У централној и Југоисточној Србији постоје општине у којима је незапосленост смањена за 25% и значајно је нижа него у Војводини (Чајетина, Краљево, Рашка, Дољевац, Бела Паланка, Владичин Хан). Међутим, све оне имају различите „приче о успеху”: дакле, ако је у Чајетини овај показатељ смањен са 51 на 37, то је у Белој Паланци са 227 на 156.

Да би се развили делотворни програми за сузбијање незапослености, потребне су информације о њеној просторној структури, при чему би анализа тржишта рада требало да се спроводи на различитим нивоима (на националном и субнационалном – регионалном и локалном нивоу). У Прилогу 1 приказана је мрежа која представља дијалектички систем – приказ међузависности фактора и процеса на тржишту рада у Србији.

На основу статистичких података, на Карти 3 приказана је регионализација незапослености у Србији, која омогућава идентификовање највише и најмање успешних територија по питању одржавања стабилности на тржишту рада. Спроведена генерализација је омогућила издвајање пет типова просторне конфигурације: два типа подручја са најповољнијом

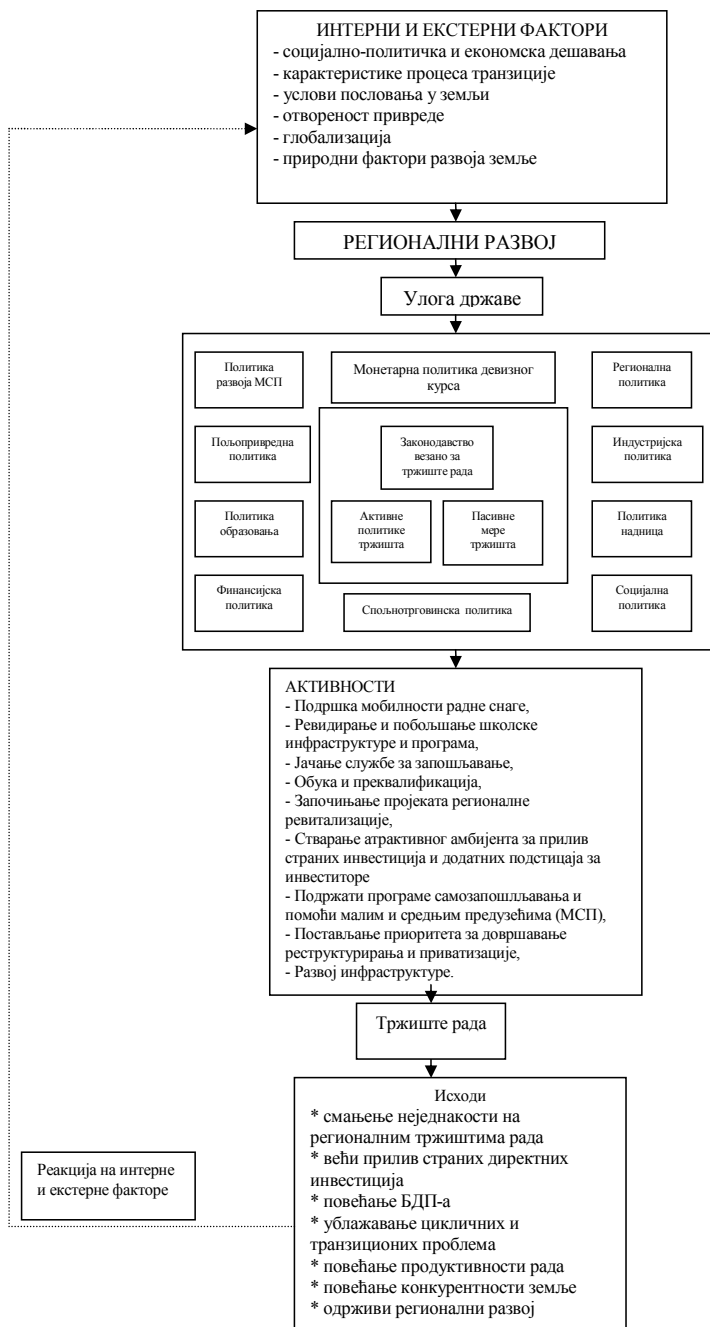
¹¹ Према подацима Еуростата, Србија се налази у групи земаља Европе коју одликују највећи показатељи дуготрајне незапослености (2014. године 12,4%; 2018. године 6,5%) [Eurostat, 2020e].

тренутном ситуацијом на тржишту рада, два типа подручја са неповољном тренутном ситуацијом, као и подручја која нису повезана ни с једним од горе наведених типова.

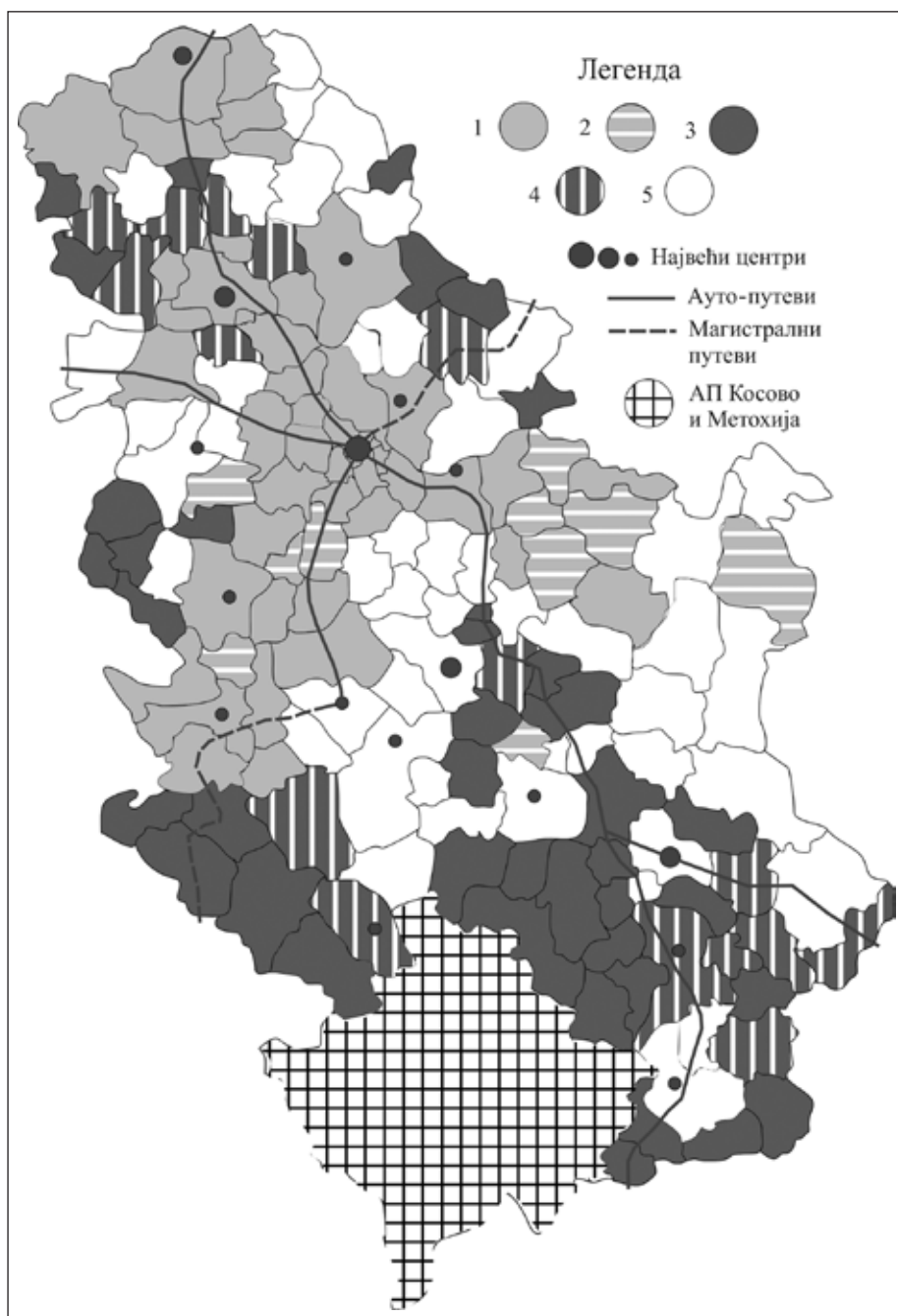

Карта 2. Незапосленост по општинама у Србији у 2018. у односу на 2010. (без података за АП Косово и Метохија)

Извор: Истраживање аутора

Прилој 1. Мрежа која представља дијалектички систем – приказ међузависности фактора и процеса на тржишту рада у Србији
Извор: Истраживање аутора

Карта 3. Регионализација локалних тржишта рада на основу критеријума незапослености (без података за АП Косово и Метохија)

Извор: Истраживање аутора

Напомена: под бројем 1 на карти – Општине са најповољнијом ситуацијом на тржишту рада (ниска стопа незапослености у односу на просек, позитивна динамика индикатора развоја); под бројем 2 – Општине са повољном ситуацијом на тржишту рада, али и потенцијалним структурним ризицима (ниска стопа незапослености на коју утичу негативни трендови развоја); под бројем 3 – Општине са најнеповољнијом ситуацијом на тржишту рада (висока и крајње висока стопа незапослености, негативна динамика индикатора развоја, структурни дисбаланси); под бројем 4 – Општине са најнеповољнијом ситуацијом на тржишту рада, у којима су видљиве позитивне промене у погледу запослености (висока и крајње висока стопа незапослености, позитивна динамика индикатора развоја); под бројем 5 – Остале општине.

На основу анализе карата можемо донети следећа запажања:

- Од Београдске агломерације, као водећег економског региона земље са високим капацитетом тржишта рада, очекује се да буде пример региона са повољним условима за запошљавање. Делујући као кључни „пол раста”, који се концентрише на пропульзивне индустрије, Београд има позитиван утицај на запосленост у оближњим општинама (Панчево, Смедерево, Стара Пазова, Пећинци и др.).
- Величина градова као центара за запошљавање има, како се и очекује, кључни значај: од скоро двадесет главних урбаних пунктова, само Лесковац и Нови Пазар чине општине које одликује висока стопа незапослености. У већим градовима северног и западног дела земље (пре свега Београд, Нови Сад и Суботица, али и Панчево, Смедерево, Зрењанин, Ваљево и Ужице) проблеми са незапосленошћу су мање заступљени, док незапосленост у градовима централне и југоисточне Србије (Крагујевац, Ниш, Краљево, Крушевац, Чачак, Врање) остаје на просечном нивоу и не може се оквалификовати као криза.
- Стратегија економског развоја земље претпоставља активно привлачење страног капитала путем којег се формирају производне зоне и агломерације које имају улогу тзв. „извозних платформи”. Производни објекти по моделу гринфилд и браунфилд инвестиција, не лоцирају се само у близини државне границе, већ пре свега, кључних ауто-путева који им осигуравају међусобну повезаност са страним потрошачима и добављачима. Неопходно је узети у обзир чињеницу да коридори железничког саобраћаја имају секундарни значај. Близина ауто-путева такође има позитиван ефекат на запошљавање (видети Карту 3). Као пример, можемо навести општине дуж ауто- и магистралних путева који повезују Србију са Мађарском, Хрватском, Румунијом и Црном Гором: Београд – Нови Сад – Суботица (Е-75), Батровци – Сремска Митровица – Београд – Панчево – Вршац (Е-70), Београд – Горњи Милановац – Чачак – Пожега (Е-763). Извозно-увозни токови у јужном и југоисточном правцу су за Србију мало значајни, што такође узрокује мањи интерес инвеститора за деонице ауто-пута Лапово–Јагодина–Параћин–Ниш–Лесковац–Врање–Прешево (Е-75). Другим речима, позитиван ефекат близине међународном сао-

браћајном правцу је сувише мали да би се надокнадиле оне друштвено-економске контрадикције које доводе до продубљивања кризе запошљавања у овим областима.

- У општинама које смо означили као успешним са становишта запошљавања, поред територијалне близине економским центрима или саобраћајним правцима, постоје и други важни услови за одржавање стабилности на тржишту рада. У случају малих општина, на пример, то може бити и отварање нових радних места на основу страног капитала, при чему се чак и незнатан број запослених може позитивно одразити на стопу запослености. Не би требало занемарити ефекте настале услед миграције радне снаге у ЕУ (Бачка, северни Банат, Тимочка Крајина, Браничево и Подунавље, Посавина, Тамнава и Колубара). Када су у питању општине у пограничној зони Бачке и Баната (нарочито у близини Мађарске – Суботица, Сомбор, Кањижа, Бачка Топола и др.) можемо дискутовати о комбинацији ефеката миграције радне снаге и стварања нових радних места од стране страних инвеститора.¹²
- У северном и западном делу Србије можемо идентификовати посебан подтип општина с високом стопом незапослености, од којих се већина, осим тога, одликује и негативном динамиком показатеља стања на тржишту рада. Овај подтип општина карактерише мали број становника (обично не већи од 10–20 хиљада) и одсуство великих урбаних центара („полови раста”), као и низак ниво квалификоване радне снаге и неефикасна секторска структура привреде, што ограничава њихове потенцијале за привлачење инвестиција и отварање нових радних места.¹³ Осим тога, оне се налазе у непосредној близини државне границе, али у овом случају, граница нема контактну, већ баријерну функцију – углавном због чињенице што су ове општине удаљене од међународних саобраћајних коридора (видети Карту 3). Општине разматраног подтипа су визуелно јасно видљиве на карти: Нова Црња, Пландиште, Сечањ и Бела Црква у Банату; Апатин, Оџаци, Бач и Бачка Паланка у Бачкој; Мали Зворник и Љубовија у Подрињу и Крупањ у Рађевини.
- Други подтип општина с високом стопом незапослености, који је по својим карактеристикама веома сличан претходно описаном, формиран је у централном делу земље. У овом случају, унутрашњи положај и удаљеност од граница са израженом контактном функцијом су

¹² О различитим регионалним и локалним аспектима утицаја емиграција из Србије на социјално-економски развој видети: [Savremene migracije i društveni razvoj..., 2018; Penev i Predojević-Despić 2012].

¹³ РЗС не објављује податке о обиму бруто производа по општинама, па се због тога специфичност секторске структуре привреде општина може утврдити уз помоћ структуре запослености по секторима. О преовладавању сфере запослености са ниском додатом вредношћу у општинама овог подтипа сведоче подаци о томе да је број индивидуалних пољопривредника већи од броја запослених у прерађивачкој индустрији (на пример, у Белој Цркви, Бачу, Крупању и др.); постоје и други примери – у општини Мали Зворник број запослених у државној управи је већи него у прерађивачкој индустрији [РС, РЗС, 2018].

фактори који ометају њихов економски развој. Према другим критеријумима (капацитет локалних тржишта рада, степен диверзификације секторске структуре привреде, квалификација радне снаге), овај подтип је упоредив са претходним.¹⁴ Затварање неефикасних предузећа која су некада представљала окосницу локалне привреде је имало штетан утицај на друштвено-економску ситуацију. У општинне овог подтипа требало би укључити Баточину, Лапово, Рековац, Трстеник, Ћуприју и Параћин.

- Трећи подтип општина с високом стопом незапослености које се налазе у југоисточном и југозападном делу земље карактерише дугометрајна криза на локалном тржишту рада. По правилу, обе области традиционално се сматрају неразвијеним, или су под утицајем различитих околности постале економски депресивне. У неким од њих је уочена позитивна динамика запослености (Лесковац, Нови Пазар, Ивањица, Сурдулица, Бабушница, Димитровград), док су за већину општина овог подтипа прогнозе за развој тржишта рада неповољне услед одрживости постојећих негативних трендова (Тутин, Медвеђа, Прибој, Пријепоље, Сјеница, Куршумлија, Прокупље, Трговиште, Бујановац, Прешево и други) (видети Карту 3).
- За разлику од претходних, четврти подтип општина с високом стопом незапослености не сматра се уобичајеним. Узрок проблема на локалним тржиштима рада у овом случају повезан је с просторним ефектима односа центар–периферија (видети Карту 3). Типичан пример су општине Мали Иђош, Србобран и Врбас у Војводини: између два велика „центра” са значајним економским потенцијалом, Новог Сада и Суботице, формира се условна „полу-периферија” (Бачка Топола за Суботицу, Темерин и Бачки Петровац за Нови Сад) и „периферија” (Мали Иђош, Србобран и Врбас). Треба напоменути да су слични примери економске периферије предела који су подједнако удаљени од два или више „полова раста” истражени у другим земљама.

ЗАКЉУЧАК

Излаз из тренутне ситуације у којој се налази Србија би требала да пронађе уз помоћ хуманог капитала у смислу обogaћивања знања људи, развијању њихових способности и ослушкивању њихових предлога и идеја за превазилажење актуелних проблема. Неопходно је афирмисати концепт доживотног учења уз посебно истицање нужности уважавања етике међузависности, креативне сарадње и значаја вредности, културе, етике и норми појединаца, али и читавог друштва путем формирања односа међусобног поверења.

¹⁴ Као и у случају претходног подтипа, значајан удео у структури незапослених имају лица која се према званичној статистици сврставају у категорију полуквалификованих и неквалификованих са нижом стручном спремом: 2017. године у Ћуприји, Рековцу, Бачкој Паланци и Крупњу њихов удео је износио 37–39%, у Бачу, Апатину, Белој Цркви и Пландишту 47–48%, у Сечњу 53%, Новој Црњи 58% (просек на нивоу Србије је 33%) [РС, РЗС, 2018].

У циљу успешног завршетка процеса транзиције, неопходно је подстицати развој креативности и предузетништва који су дуго времена били потиснути, што је продуковало изостанак друштвеног благања. Да би се постигли позитивни резултати, неопходна је тесна сарадња државе и предузећа, како домаћих тако и иностраних, у циљу стварања услова за побољшање животног стандарда и постизање иновативног пословања које би се базирало на системском размишљању као предуслова за опстанак предузећа у нестабилним и неизвесним условима на тржишту. Њихово ангажовање (свако у домену своје одговорности) допринело би ослобађању још увек скривених могућности које нуди тржиште рада, што би се позитивно одразило на број запослених.

С обзиром на то да ће низак животни стандард становништва, ниска стопа запослености, узнемирење у погледу будућности и умањено самопоштовање незапослених, миграције становништва и с тим у вези пражњење појединих делова територије, довести у питање даљи економски развој земље, неопходно је усвојити и применити концепт друштвене одговорности као начина за превазилажење старих навика и деловања. Суштина развојних промена у привреди и друштву се огледа у иновативности која обезбеђује знатно сигурнији ослонац за сопствену егзистенцију. У протекле три деценије, у Србији је више пута безуспешно покретан пројекат развоја иновативног друштва и друштва знања као основног фактора привредног развоја. Неуспех се може приписати неспособности државе да препозна укупни научноистраживачки и иновативни потенцијал којим располаже и непостојању јасне и потпуне слике о њиховом кадровском, техничком и просторном распореду. Овај проблем је довео до „одлива мозгова” (brain drain), што се одразило на слабљење капацитета друштвеног и економског развојка.

Посебан акценат државе требао би да буде стављен на што ефикасније коришћење потенцијала сектора малих и средњих предузећа и предузетништва који у циљу пораста запослености треба да буде заснован на знању и иновативности. Примена мера активне политике запошљавања и социјалне политике доприноси ширењу могућности за пристојан и продуктиван посао уз адекватну регулацију тржишта рада. Њени напори би требало би да буду усмерени на стварању услова како би се развој Србије базирао на троуглу парадигми: креативно друштво – иновативна привреда – образовање. Везе између уложеног рада, награда и оствареног богатства требало би да буду много јаче како би снажним подстицајима охрабрили људе да улажу више напора у остварење циљева који су прихватљиви, не само у сопственом интересу, него и у интересу друштвене заједнице.

ЗАХВАЛНИЦА

Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020/21. који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Национална стратегија запошљавања за период 2011–2020. године (2011). *Службени гласник Републике Србије* 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08 и 16/11.
- Радовановић, Вељко и Маријана Максимовић (2010). Тржишта рада и (не)запосленост у Европској унији и Србији – регионални аспект. *Зборник радова*, Београд: Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, 59–74.
- Република Србија. Републички завод за статистику (2011). *Општинске и региони у Републици Србији*. Београд: РЗС.
- Република Србија. Републички завод за статистику (2018). *Општинске и региони у Републици Србији*. Београд: РЗС.
- Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године (2007). Београд: Влада Републике Србије.
- Arandarenko, Mihail (2015). The Shadow Economy: Challenges to Economic and Social Policy. In: G. Krstic and F. Schneider (Eds.), *Formalizing the Shadow Economy in Serbia. Contributions to Economics*, Cham: Springer, 5–12.
- Gligorov, Vladimir; Kosovka Ognjenović and Hermine Vidovic (2011). Assesment of the Labour Market in Serbia, *WIIW Research Reports*, 371.
- Jandrić, Maja i Vesna Fabian (2017). Vođenje politike tržišta rada u Republici Srbiji: od nacionalnog do lokalnog. U: *Strukturne reforme i uloga regulatornih tela u Srbiji*, Beograd: Ekonomski fakultet, 125–154.
- Jandrić, Maja and Dejan Molnar (2018). Adaptability and security: key aspects of the quality of employment in the changing labour market. *Ekonomika preduzeća*, 3–4: 213–225.
- Kovačević, Miladin; Vesna Pantelić and Dragan Aleksić (2017). Trends and Challenges in Serbian Labour Market: Change in the Nature of Jobs and Labour Undertutilisation. *Ekonomika Preduzeća*, 65: 341–345. [DOI:10.5937/EKOPRE1706341K]
- Manić, Emilija; Svetlana Popović and Dejan Molnar (2012). Regional disparities and regional development: The case of Serbia. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 154: 191–211. [DOI: 10.1553/moegg154s191]
- Mijačić, Dragiša and Blagoje Paunović (2011). Regional disparities in Serbia. *Ekonomika preduzeća*, 59(7–8): 379–389.
- National Bank of Serbia (2020). Macroeconomic developments in Serbia. Belgrade: National Bank of Serbia, September 2020.
- Penev, Goran and Jelena Predojević-Despić (2012). Prostorni aspekti emigracije iz Srbije. Tri „vruće” emigracione zone. *Stanovništvo*, 50(2): 35–64. [DOI: 10.2298/STNV1202035P]
- Petrović, Pavle, Danko Brčerević and Slobodan Minić (2016). Fish that fly do exist, but are rare: are the official labour market data misread or unreliable? *Ekonomika preduzeća*, 64(5–6): 315–331. [DOI: 10.5937/ekopre1606315P]
- Pilc, Michal (2015). Determinants of the labour market institutions in post-socialist economies. *Communist and Post-Communist Studies*, 48(2–3): 97–112. [DOI: 10.1016/j.postcomstud.2015.06.008]
- Pilc, Michal (2017). Cultural, political and economic roots of the labor market institutional framework in the OECD and post-socialist countries. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 12(4): 713–731. [DOI: 10.24136/eq.v12i4.37]
- Savić, Mirko and Jovan Zubović (2015). Comparative Analysis of Labour Markets in South East Europe. *Procedia Economics and Finance*, 2nd International Conference ‘Economic Scientific Research – Theoretical, Empirical and Practical Approaches’, ESPERA 2014, 13–14 November 2014, Bucharest, Romania, 22: 388–397. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00309-3]
- Savremene migracije i društveni razvoj: interdisciplinarna perspektiva (2018). Београд: Српско социолошко друштво, Институт друштвених наука, Институт за социолошка истраžивања Филозофског факултета (уредници и приређивачи зборника: Z. Lutovac i S. Mrđa).

- Tešić, Aleksandra; Vladimir Ilić and Tanja Đelić (2015). Labour market in Serbia – an opportunity of limitation of economic growth. *Economics of Agriculture*, 4: 1117–1136. [DOI: <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1504117T>]
- Uredba o nomenklaturi statističkih teritorijalnih jedinica (2009–2010). *Službeni glasnik RS*, br. 109/2009 i 46/2010.
- Winkler, Andreas (2012). Measuring regional inequality: an index of socio-economic pressure for Serbia. *Zbornik radova* (Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu), 60: 81–102.
- Zakon o regionalnom razvoju (ZRR) (2009–2010, 2015). *Službeni glasnik RS*, br. 51/2009, 30/2010 i 89/2015.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

- Регионални развој (2021). Јединствени информациони систем од значаја за регионални развој. Доступно на: <http://www.regionalnirazvoj.gov.rs>. Приступљено: 13. 1. 2021.
- Република Србија. Републички завод за статистику (2020а). Регистрована запосленост, годишњи просек 2017. Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/trziste-rada/registrovana-zaposlenost>. Приступљено: 13. 1. 2021.
- Република Србија. Републички завод за статистику (2020б). Зараде запослених према делатности, нивоима квалификације и полу. Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/trziste-rada/zarade>. Приступљено: 13. 1. 2021.
- Република Србија. Републички завод за статистику (2021). Истраживања. Доступно на: <https://www.stat.gov.rs/istrazivanja/methodology-and-documents/?a=24&s=2400>. Приступљено: 13. 1. 2021.
- Eurostat (2020а). Unemployment rates by sex, age and citizenship (%). Доступно на: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_urgan&lang=en. Приступљено: 15. 1. 2021.
- Eurostat (2020б). Young people neither in employment nor in education and training by sex, age and labour status (NEET rates). Доступно на: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_150&lang=en. Приступљено: 15. 1. 2021.
- Eurostat (2020с). General government expenditure by function (COFOG). Доступно на: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=gov_10a_exp&lang=en. Приступљено: 15. 1. 2021.
- Eurostat (2020д). At-risk-of-poverty rate by poverty threshold, age and sex. Доступно на: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li02&lang=en. Приступљено: 15. 1. 2021.
- Eurostat (2020е). Long-term unemployment by sex – annual data. Доступно на: https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-datasets/-/UNE_LTU_A. Приступљено: 15. 1. 2021.
- Molnar, Dejan S. (2013). *Regionalne nejednakosti i privredni rast: primer Srbije*. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu – Ekonomski fakultet, Beograd. Доступно на: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/2223/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. Приступљено: 15. 1. 2021.
- Mulej, Matjaž (2012). Temelji družbeno odgovornega ravnanja pri uveljavljanju univerzalne odličnosti in mojstrstva, *Zbornik radova 24. foruma odličnosti in mojstrstva: Družbeno odgovorno ravnanje pri uveljavljanju univerzalne odličnosti in mojstrstva*, Novo Mesto: Fakulteta za organizacijske študije v Novem mestu, 5–34. Доступно на: <http://www.planbzlaslovenijo.si/upload/konferenca/odlicnost.pdf>. Приступљено: 15. 1. 2021.